

שיעור יא: מוכח ומופנה בסמוכים

דף ד ע"א

תוכן:

- א. מוכח לר' יהודה בכה"ת - מחלוקת תוספות והראשונים
- ב. טעם הראב"ן לעומת טעם הראשונים
- ג. מופנה לר' יהודה בכל התורה
- ד. מוכח לדבר אחד ולהידרש לדבר שני
- ה. האם מוכח ומופנה דווקא בלמד

מקורות לשיעור:

תוספות ד"ה "וכי מפני"

הרשב"א כאן בד"ה "אי בעית אימא" וכן הרמב"ן והריטב"א

הגהות מהר"ב רנשבורג כאן אות א

תוספות ד"ה "דאם כן"

מהר"ם על תוספות הנ"ל

א. מוכח לר' יהודה בכה"ת - מחלוקת תוספות והראשונים

תוספות בד"ה "וכי מפני" כתבו, שמה שהגמרא אומרת שר' יהודה דורש סמוכים במשנה תורה ה"ה שדורש בעלמא אלא "דבמשנה תורה קים ליה דכולהו מוכח או מופנה". ממילא שאלתם בד"ה "דא"כ" מדוע ר' יהודה לא דרש סמוכים במכשפה שהרי זה מוכח, היא לשיטתם שגם בשאר חומשים דורש ר"י סמוכים אם מוכח או מופנה.

אולם הראשונים כאן למדו אחרת. הרשב"א כאן בד"ה "אי בעית אימא" אומר לגבי מכשפה (שתוספות כאמור התקשה לגביה למה ר"י לא דורש שם סמוכים): "ובמכשפה לא תחיה נמי לא מוכח, דכל התורה כולה כחדא פרשתא דמיא". לדעת הרשב"א רק במשנה תורה ר' יהודה דורש סמוכים, ומה החילוק בין משנה תורה לכה"ת? אומר הרשב"א, שיש חילוק בין משנה תורה לכל התורה, לעניין 'מוכח', כי שאר התורה כולה כפרשה אחת.

מדוע כל התורה נחשבת כפרשה אחת? ומדוע זה גורם שלא יהיה 'מוכח'? הרשב"א וכן הרמב"ן לא ביארו, אולם הריטב"א הוסיף: "דבכל התורה לית ליה מוכח לא מוקדם ומאוחר וכולה כחדא פרשה ובמשנה תורה משמע ליה שנכתב על הסדר". נראה בכוונתו שמכיוון שאין מוקדם ומאוחר בשאר התורה, ממילא לא ניתן לומר שהדבר נכתב שלא במקומו, דאין מקום א יותר מקומו מאשר מקום ב וזו הכוונה ש"כולה כחדא פרשה" היינו הכל כאילו נמצא במקומו.

ב. טעם הראב"ן לעומת טעם הראשונים

אולם בהגהות מהר"ב רנשבורג כאן אות א כתב: "אבל הראב"ן סימן לד בסופו כתב דדוקא במשנה תורה דריש ולא בכל התורה, וטעמא משום דכל התורה מפי הגבורה נאמרה ואין מוקדם ומאוחר, אבל משה שסידר משנה תורה פרשה אחר פרשה לא סידר אלא להדרש".

נראה שההסבר המופיע ברמב"ן ובריטב"א שונה מזה שבראב"ן, בראשונים היה מדויק שזה שהתורה נכתבה שלא על הסדר גורם שלא ייקרא כלל 'מוכח' כמ"ש הריטב"א: "דבכל התורה לית ליה מוכח", אולם הראב"ן לא כתב שדווקא במשנה תורה נחשב ל'מוכח' אלא "דדוקא במשנה תורה דריש", נראה בכוונתו שאף אם ניתן לומר בכה"ת שהפסוק נכתב

שלא במקומו והוא 'מוכח' מ"מ לא דורשים, כי נכתב שלא כסדר היינו שלא לדרוש, שמכיוון שנכתבו הפרשיות שלא עפ"י הסדר לכן גם אם ניתן לקבוע שדבר מסוים אינו במקומו, אי אפשר לייחס משמעות דרשנית לעובדה זו ולומר שכיוון שנכתב שלא במקומו ע"כ בא להידרש לדרשה, שהרי התורה נכתבה שלא כסדר ואין זה דבר מפליא האומר דרשני, כאשר הפסוק נכתב שלא במקומו, לקמן נרחיב בהבנת הראב"ן.

ג. מופנה לר' יהודה בכל התורה

הראשונים לא ביארו מה החילוק בין משנה תורה לשאר החומשים בנוגע ל'מופנה', ומה יסברו הראשונים בנוגע ל'מופנה' בכה"ת האם אז ר' יהודה ידרוש סמוכים? לכאורה, אם הראשונים פירשו את דברי הגמרא "במשנה תורה דריש" בדווקא, לומר שבכה"ת לא דריש, הרי שכתוב בגמרא שבכה"ת לא דורש בכלל סמוכים גם כאשר זה 'מופנה' ויל"ע מדוע ב'מופנה' בכה"ת לא ידרוש ר"י סמוכים?

באמת הרמב"ן כאן כתב: "והאי דאמרינן במשנה תורה דריש, הוא הדין לכל התורה אי מופנה, אבל מוכח בתורה ליכא למימר אלא במשנה תורה דכולה תורה כחדא פרשתא דמיא".

א"כ, למד הרמב"ן שבאמת לגבי 'מופנה' אין מקום לחלק בין משנה תורה לכל התורה ולכן ר' יהודה ידרוש סמוכים במקרה של 'מופנה' אף בכה"ת. וכן נראה גם בריטב"א.

אולם מלשון הראב"ן שהביא בהגהות מהר"ב רנשבורג נראה שבכה"ת בכלל לא דורש ר' יהודה סמוכים, וצ"ב למה לא ידרוש, הרי הפסוק מיותר והוא וודאי 'מופנה'!

והנה אם היינו אומרים שכדי לדרוש סמוכים בעינן שיהיה גם 'מוכח' וגם 'מופנה' היה הדבר מובן, כי אף שגם בכה"ת זה נקרא 'מופנה', אך אינו 'מוכח', אולם לכאורה ל"צ את שניהם כמו שראינו בריטב"א שציטטנו שכתב: "כי איכא מופנה אז מוכח".

וי"ל, הרי ראינו שהסבר הראב"ן שונה מהסבר שאר הראשונים, וכוונתו היא שמכיוון שנכתבו שלא עפ"י הסדר לכן גם אם ניתן לקבוע שדבר מסוים אינו במקומו, אי אפשר לייחס משמעות דרשנית לעובדה זו ולומר שכיוון שנכתב שלא במקומו, ע"כ בא להידרש לדרשה שהרי התורה נכתבה שלא כסדר.

לפי"ז היה ניתן לומר שגם ב'מופנה' אותו הדבר, דאף אם באמת הפסוק מיותר אולם מזה שנכתבה התורה שלא כסדר בא הדבר לומר שלא לדרוש.

אולם עדיין צ"ב וכי לא דורשים דרשות בכה"ת? בשלמא 'מוכח' אל תדרוש כי זה באמת לא מוכח להתורה לא באה להוכיח כלום, אך סו"ס הפסוק מיותר והוא 'מופנה' ומדוע שלא נדרשנו?

לכן נראה ללמוד פשט אחר בלשון הראב"ן שהובאה בהגהות, ולומר דהנה בגמרא מבואר ש'מוכח' ו'מופנה' הם רק סיבות לדרוש את דרשת סמוכים, אבל הדרשה עצמה היא דרשה של 'סמוכים'. 'מוכח' ו'מופנה' אינם סיבות בפנ"ע לדרוש, אלא, כל דרשת הסמוכים נאמרה כשיש 'מוכח' או 'מופנה', אך הדרשה היא בגלל הסמוכים ולא בגלל 'מוכח'.

וא"כ י"ל שבאמת זה שהתורה נכתבה שלא כסדר אינו גורם לכך שלא יהיה 'מוכח' כהבנת הריטב"א או שלא לדרוש 'מוכח' כמו שביארנו לעיל בראב"ן, אלא מכיוון שלא ה'מופנה' מהווה דרשה ולא ה'מוכח', אלא ה'סמוכים', הרי שמכיוון שהתורה נכתבה שלא כסדר זה לא נקרא סמוכים שהרי לא נכתבה כסדר, רק כשיש סדר ניתן לומר שדבר סמוך לדבר, וא"כ אף שבאמת זה 'מופנה' אולם לא ה'מופנה' מהווה דרשה אלא הסמוכים, וכך מדויק בלשון הראב"ן שכתב שלא דורשים והדרשה היא הרי הסמוכים, ולא כתב שלא מקרי 'מוכח' או 'מופנה'.

עפ"י עיקרון זה, שהדרשה היא הסמוכים ולא ה'מוכח' וה'מופנה' נבין תוספות תמוה כאן.

ד. מוכח לדבר אחד ולהידרש לדבר שני

על הגמרא שאומרת " אי בעית אימא משום דמוכח דא"כ לכתביה רחמנא גבי עריות", העירו תוספות בד"ה "דא"כ": שאע"פ שצריך היה לכתוב זאת היכן שנכתב כדי לסמוך להקיש ל"לא יבוא ממזר", מ"מ גם הדרשה לממזר היא מטעם סמוכים ודרשינן מטעם 'מוכח' או 'מופנה'.

דבריהם צ"ב, דאם הפסוק נכתב במקומו לצורך לימוד לממזר, א"כ איך הוא מוגדר כ'מוכח' לגבי אנוסת אביו?

אלא צ"ל, דלהנ"ל בארנו שבגמרא מבואר ש'מוכח' ו'מופנה' הם רק סיבות לדרוש את דרשת הסמוכים אבל הדרשה עצמה היא דרשה של 'סמוכים' וא"כ כיון שבנוגע לממזר זה 'מוכח' שהרי מה שניתן לדרוש לממזר זה בגלל שזה 'מוכח' לגבי ממזר, אז נאמרה

דרשת הסמוכים לגביה וכיון שיש כבר דרשת סמוכים לגביה ניתן להשתמש בה לעוד דברים, אף שלגביהם לא 'מוכח', כי הדרשה היא מטעם סמוכים ולא מטעם 'מוכח', כך שנצריך שיהיה 'מוכח' לגביה.

אולם עדיין יל"ע בדבריהם, איך דורשים שתי דרשות מאותם סמוכים והרי ההוכחה היא רק לדרשה אחת, וא"כ שמא נכתב שלא במקומו רק כדי לדרוש דרשה אחת? הרי על יותר מדרשה אחת אינו 'מוכח'? בשלמא 'מופנה' אפ"ל שלתרווייהו 'מופנה', אבל לא שייך שיהיה 'מוכח' לשתיהן

אלא צריך לדקדק ולומר שיש הבדל בין ה'מופנה' שהוא נצרך כדי שנוכל לדרוש סמוכים, לבין ה'מוכח' שאינו נחוץ כדי לדרוש סמוכים אלא המוכח הוא גורם שייחשב סמוכים, דאל"כ זה שנמצא זה לצד זה אינו נקרא סמוכים, דרק אם יש שייכות ביניהם נקראים סמוכים, א"כ 'מוכח' אינו הוכחה כדי לדרוש אלא כדי שייחשב סמוך. על פי זה נבין עוד דבר בתוספות.

ה. האם מוכח ומופנה דווקא בלמד

תוספות בסוף ד"ה "דא"כ" כתבו שב'מוכח' צריך שהלמד יהיה במקומו אך ב'מופנה' אין נפק"מ, ולמה?

המהר"ם כתב שהיה לתוספות הכרח לזה, שהרי בגמרא בדף ד ע"ב מבואר שציצית זה ה'מוכח' והרי ציצית זה הלמד, אבל לגבי 'מופנה' אומרת הגמרא ששעטנז הוא ה'מופנה', רואים מזה שלא משנה אם המופנה הוא הלמד או המלמד.

ודבריו צ"ב מהיכ"ת לומר שהעשה הוא הלמד בעשה דוחה ל"ת, הרי כשאומרים שהעשה דוחה את הל"ת יש בזה חידוש גם לגבי הל"ת שנדחה וא"כ גם הוא הלמד? רואים במהר"ם שרק העשה הוא הלמד ויש בדבריו הבנה לעניין גדר עשה דוחה ל"ת עיין בזה בשיעורים לקמן.

והנה אף אם יש הכרח כנ"ל, אולם מ"מ מה הסברא בזה?

לפי הנ"ל י"ל, דמכיוון שה'מוכח' עושה אותם לסמוכים, דווקא בזה שהלמד נכתב שלא במקומו הוא סמוך, אך 'מופנה' אף ללא ה'מופנה' זה סמוך, אלא בלעדיו לא דרשינן לסמוכים ממילא בזה אין נפק"מ.